

49
В 66

1309/—

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ім. М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ВОКАЛЬЧУК Галина Миколаївна

ОКАЗІОНАЛЬНА НОМІНАЦІЯ ОСІБ В УКРАЇНСЬКІЙ
ПОЕЗІЇ 20-30-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Спеціальність 10.02.02 - мови народів СРСР
/українська мова/

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1991

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310868

Дисертація виконана на кафедрі української мови Київського державного педагогічного інституту ім. М.П.Драгоманова

- Науковий керівник - доктор філологічних наук,
професор А.П.Грищенко
- Офіційні опоненти - доктор філологічних наук,
професор С.Я.Брмоленко,
- кандидат філологічних наук
М.І.Степаненко
- Провідна організація - Луцький державний педагогічний
інститут ім. Лесі Українки

Захист відбудеться "___" _____ 199 р. о ___ год.
на засіданні спеціалізованої ради К ІІЗ.01.03 у Київському
державному педагогічному інституті ім. М.П.Драгоманова
/252030, м.Київ-30, вул.Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського
державного педагогічного інституту ім. М.П.Драгоманова.

Автореферат розісланий "___" _____ 199 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради *Вишневу* Г.П.Вишневська

Актуальність дослідження. Проблема номінації є однією з центральних у сучасному мовознавстві. Вивчення нових номінативних одиниць лексичного рівня, які наочно ілюструють шляхи і форми розвитку мови, поповнення її словникового складу, закономірно приділяється велика увага дослідників. У лінгвістичній літературі останніх десятиріч об'єктом аналізу обираються оказіональні слова – номінативні одиниці, що відображають взаємодію між мовою та мовленням і утворюють специфічну категорію лексичних одиниць, яким притаманне індивідуальне, усвідомлена одним чи кількома носіями мови контекстне значення¹. Оказіональні слова досліджуються в різноманітних аспектах – лексикологічному, словотворчому, стилістичному, лексикографічному, соціолінгвістичному /О.І.Александрова, М.О.Бакіна, І.К.Білодід, Т.Б.Воробова, О.А.Габінська, В.П.Григор'єв, О.А.Земська, Ю.Ф.Касім, В.П.Ковальов, Г.М.Колесник, Є.Курилович, О.Г.Ликов, В.В.Лопатін, Р.В.Наміткова, І.С.Олійник, І.Т.Принцевський, І.Ф.Протчанко, В.М.Русанівський, Н.Г.Фельдман, Е.І.Ханпіра, А.Д.Юдина та ін./-. В українському мовознавстві лексичні інновації описувались загальною в лексикологічного і словотворчого поглядів. Грунтовні наукові праці, присвячені з'ясуванню природи оказіональних одиниць, відсутні.

У будь-якій мові слова – назви осіб /НО/ формують численний і різноманітний щодо семантики клас номінативних одиниць. Іменники-НО становили об'єкт багатьох наукових досліджень. Так, А.А.Бурячок аналізував лексику спорідненості і своєїства в українській мові, К.Г.Городенська – складні НО в контексті семантичного синтаксису, Л.П.Маркова – емоційно-оцінні загальні НО, І.І.Коваленко – словотворчі особливості НО певних лексико-семантичних груп /ЛГ/.

¹Пауль Г. Принципи истории языка. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – С. 94.

у слов"янських мовах. А.К.Мойсієнко досліджував відад"ективні НО в ономасіологічному аспекті, Л.О.Родніна - НО - суфіксальні дери-вати, І.І.Фекета - назви осіб жіночої статі. Незважаючи на наяв-ність значної кількості праць згаданої тематики, на сучасному етапі в українській лінгвістиці відсутній системний опис усього масиву лексем на позначення осіб. Недостатньо вивчені проблеми оказіональної номінації осіб, зокрема, комплексний аналіз та сис-темний опис оказіональних НО до цього часу не здійснювались.

З об"єктивних причин поза увагою науковців залишилась над-звичайно багата і влидна словотворча практика українських поетів 20-30-х років ХХ століття, творчість яких була вилучена з літе-ратурного процесу і довгий час замовчувалась. У лінгвістичній літе-ратурі аналізувались переважно новотвори М.Рильського, П.Тичини, М.Бажана. Фактично не досліджувались лексичні інновації таких по-етів, як Б.-І.Антонич, І.Багряний, В.Басок, В.Боюньський, О.Бур-гарит, К.Буревій, О.Влизько, М.Драй-Хмара, В.Еллан-Блакитний, М.Зеров, М.Йогансен, М.Кічура, Ю.Липа, І.Маловічко, О.Олесь, Т.Осьмачка, Є.Плужник, В.Поліщук, М.Семенко, Д.Фальківський, П.Фі-липович, М.Хвильовий, Г.Шкрупій, Ю.Штол та ін. Не викликає сум-ніву той факт, що пошуки поетів 20-30-х років у сфері індивіду-ального словотвору мали незаперечний вплив на розвиток образної системи поезії, збагачували поетичний лексикон, визначали пер-спективи творення нових номінативних одиниць, спонукали поетів наступних поколінь до подальших активних пошуків нових вирачаль-них засобів української мови. Через це вивчення і всебічний ана-ліз такого складного й неординарного явища, як словотворчість представників літературного відродження України 20-30-х років ХХ століття, становить одну з актуальних проблем сучасної україн-ської лінгвістики.

Предметом дослідження є лексичні одиниці okazіонально-предметної номінації в українській поезії 20-30-х років ХХ століття.

Обрання об'єктом дослідження okazіональних іменників зі значенням особи зумовлювалось такими чинниками: 1/ категорія особи є однією з центральних у різноманітних логічних та лінгвістичних класифікаціях; 2/ новотвори-НО формують вагомий в кількісного та якісного поглядів клас okazіональних лексичних одиниць, що протистоїть іншим класам okazіональних назв - ірреальних істот, конкретних предметів /в'єстот/, абстрактних понять та ін.

Основний матеріал дослідження становлять близько 400 okazіональних іменникових НО, вжитих у творах українських поетів 20-30-х років ХХ століття. До аналізу залучались поетичні тексти різної художньої, ідейно-естетичної і пізнавальної вартості. Це пояснюється прагненням якомога повніше охопити відповідні джерела і визначити на їх основі фактичний склад назв осіб.

Мета дослідження полягає у здійсненні цілісного лексико-семантичного, словотворчого і стилістичного аналізу okazіональних НО в українській поезії 20-30-х років ХХ століття.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1/ здійснити семантичну класифікацію okazіональних НО, виділяючи при цьому основні ЛСТ аналізованих одиниць і їх специфічні характеристики; 2/ описати основні словотворчі типи okazіональних НО, визначити ступінь їх продуктивності; 3/ з'ясувати причини творення і текстове призначення okazіональних одиниць; 4/ охарактеризувати стилістичний потенціал лексичних новотворів.

Методологічну основу дослідження okazіональних НО становлять положення про взаємодію суб'єктивного й об'єктивного в мові, про номінативну діяльність окремих носіїв мови як відображення і знакову фіксацію пізнаваних об'єктів предметного світу та явищ

різних сфер суспільної практики.

Специфіка об'єкта вивчення, мета і завдання дисертації зумовили застосування методів компонентного аналізу та лінгвістичного спостереження й опису.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вона є першою в українському мовознавстві спробою дослідження okazіональних іменникових НО, зафіксованих у поезії 20-30-х років ХІ століття. У дисертації виділено й описано основні ЛСТ okazіональних НО, з'ясовано умови функціонування лексичних новотворів, досліджено причини виникнення стилістичної коннотації в аналізованих одиницях, охарактеризовано ознаки, що входять в основу okazіональної номінації осіб, описано способи творення okazіональних слів, з'ясовано причини появи авторських новотворів.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що аналіз інновацій-НО дозволяє глибше з'ясувати механізми okazіонально-предметної номінації, визначити специфічні особливості лексичних новотворів. Спостереження, проведені над авторськими інноваціями, та висновки, зроблені в процесі дослідження, можуть бути використані при подальшій розробці проблем okazіональної номінації та індивідуального словотвору.

З практичного погляду результати дослідження можуть бути використані у лексикографії, зокрема, при укладанні словника авторських новотворів, зафіксованих в українській поезії, у вузівському висвітленні питань лексикології, словотвору і стилістики української мови.

Апробація роботи. Дисертація обговорювалась на засіданні кафедри української мови Київського державного педагогічного інституту ім.М.П.Драгоманова. Результати дослідження повідомлялись на звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу

Рівненського державного педагогічного інституту ім. Д.З.Мануїльського /1989-1991 рр./, на науково-практичних конференціях студентів та аспірантів Київського педагогічного інституту /1990, 1991 рр./.

Положення, що виносяться на захист:

1. Оказіональні НО в українській поезії 20-30-х років ХХ століття формують ієрархічно організовану систему, на нижчому рівні якої виділяються окремі ЛСТ новотворів.

2. Найпродуктивнішими способами оказіональної номінації осіб є суфіксальне творення похідних іменників, осново- та словоскладання.

3. Частота вживання оказіональних НО зумовлюється специфікою поетичного контексту, стилістичними настановами та версифікаційними потребами.

4. Поява значної кількості авторських новотворів на позначення осіб пояснюється впливом позамовних чинників, зумовлених, зокрема, тим, що номінаційної фіксації вимагали нові сфери предметної, духовної та суспільно-політичної діяльності людей, опіновані з різних ідеологічних позицій протягом 20-30-х років ХХ століття.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, бібліографії /221 позиція/, списку джерел та їх умовних скорочень /259 позицій/, додатка /показчика оказіональних НО, розподілення за основними ЛСТ, з вказівок відповідних джерел/.

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, визначаються актуальність, наукова новизна, предмет і об'єкт дослідження, формулюються мета і завдання дисертації, характеризується фактичний матеріал, з'ясовується методологічна основа й методи дослідження,

теоретичне і практичне значення одержаних результатів, викладаються теоретичні засади виділення і комплексного аналізу лексичних інновацій, формулюються положення, що виносяться на захист.

У першому розділі - "Семантична класифікація okazіональних назв осіб" - уточнюється зміст поняття okazіональності лексичних одиниць, з'ясовуються основні принципи класифікації НО, обґрунтовується доцільність системного опису масиву лексичних новотворів, характеризуються конкретні ЛСТ НО, що є конструктивними елементами системи okazіональних НО.

У лінгвістичній літературі відсутнє єдиноприйняте визначення okazіонального слова, що зумовлюється, зокрема, об'єктивними труднощами розмежування okazіональних та узуальних одиниць, різними підходами до проблеми okazіональних і потенційних слів. У дисертації okazіональне слово /§ 1/ кваліфікується як лексична інновація, сформована автором у процесі індивідуального творчого акту з певною метою /стилістичною, ідейно-естетичною тощо/. Okazіональні слова в абсолютній більшості виникають поза узуальним вживанням, характеризуючи індивідуальний стиль того або іншого автора.

У процесі дослідження okazіональні НО аналізуються переважно в контексті, який є головним чинником у визначенні семантики новотворів, у з'ясуванні причин їх появи, напр.: "Вона мені каже "товариш". І серце торкне переструнк. Серце говорить: "Сеструнк". Значення новотвору П.Тичина - "сестра по духу". Поява інновації зумовлена почасти версифікаційними потребами - пошуками автором оригінальної рими до слова переструнк. Бракування контексту відіграє визначальну роль у розподілі okazіональних НО за певними ЛСТ.

Назви осіб у загальній класифікації конкретно-предметної лексики /Н.Д.Швалова 1981/ входять до об'єднання назв живих істот та

організмів і безпосередньо протиставляються назвам неістот, сукупностей осіб. Укладання лінійних списків окремих ЛСГ НО та їх детальний опис не дав змоги уявити клас НО як підісний, зі своєю внутрішньою організацією. Тому в дисертації зроблено спробу представити масив оказіональних НО у вигляді системи – ієрархічно організованої сукупності окремих інновацій, об'єднаних між собою певними взаємозв'язками, відношеннями. В основу системного опису оказіональних НО покладена класифікація узуальних НО на матеріалі російської мови, розроблена А.С.Бєлоусовою.

Сучасні методи дослідження лексичної семантики дозволяють аналізувати значення слів як складні єдності, комплекси елементарних семантичних компонентів – сем. У словах-НО семи виявляються як абстраговані властивості особи і групуються у два класи за родовим і видовим значенням. Загальні семи родового значення об'єднують НО в підісний клас, внутрішню організацію якого визначають диференціальні семи та їх співвідношення. У межах класу НО виділяються підкласи індивідуально-характеризуючих та узагальнюючo-кваліфікуючих імен. Індивідуально-характеризуючі НО передають певну інформацію про особу щодо її різноманітних відношень до інших осіб, предметів і речей реального світу, суспільства, всіх сфер розумової та практичної діяльності людини. Ця інформація міститься у комплексах диференціальних сем, які відображають об'єктивні характеристики позначуваних осіб – носіїв активних і пасивних ознак. Згідно з цим підклас індивідуально-характеризуючих НО формують два об'єднання – НО за активними та НО за пасивними ознаками.

До об'єднання НО за активними ознаками /§ 2/ входять дві множини новотворів. Множину оказіональних НО, у семантичній структурі яких виокремлюється сема "діяч", формують три ЛСГ. Найчисленні-

пом є ЛСТ новотворів на позначення осіб за професійною діяльністю: ать-два-кат 'адвокат' (О.Левада), експло-конструктор (К.Заїздий), маестер 'диригент' (І.Голь), морепь (А.Копштейн), музикус (М.Бахан), "промник", шкрябопер/и/ 'кореспондент' (В.Еллан-Блакитний), фітосоціолог 'ботанік' (М.Доленго) та ін. До ЛСТ інновацій на позначення осіб за постійним родом занять належать, зокрема, НО вістяр/і/ (П.Філіпович), гімнограф 'особа, яка складає гімни' (М.Зеров), плододаєр/и/ (О.Стефанович). ЛСТ НО за посадою представлена одиничними новотворами: завпром (В.Еллан-Блакитний), оргінстр (М.Рудь).

Новотвори множини НО- виконавців випадкових, непрофесійних дій організуються у чотири ЛСТ: 1/ НО за конкретними діями - дмухач/і/ (Ю.Клен), куродряп (Ю.Шпол), пручатель (В.Поліщук), рукосуї /рукосуї/ (М.Йогансен), касопорепь /касопорці/ (Б.-І.Антонич); 2/ НО за виконуваними функціями - зорепь 'дозорепь', провоок 'провокактор' (В.Бобинський), бунчукодержепь, стягоносець (М.Бахан); 3/ НО за вчинками - матерогубепь (М.Мороз), помстник/и/ (Н.Забіла); 4/ НО за улюбленим заняттям - "саванятник" (М.Рильський), внрибалка (П.Усенко).

На відміну від активних ознак, що характеризують особу як виконавця певної дії, пасивні ознаки /§ 3/ визначають особу за властивими їй духовними, фізичними чи фізіологічними якостями, а також за властивостями і станами, що зумовлюються відношеннями людини з зовнішнім світом. Залежно від цього виділяються множини НО за пасивними ознаками, притаманними самій особі, та за пасивними ознаками, набутими нею ззовні.

Серед НО за пасивними ознаками, притаманними особі, виділені два угруповання новотворів: НО за зовнішніми фізичними ознаками та НО за внутрішніми інтелектуально-емоційно-фізичними ознаками.

Оказіональні одиниці першого угруповання позначають осіб за зовнішніми особливостями - вузьколобець /вузьколобці/, забрудло /забрудли/ (М.Семенко); за статево-віковими ознаками - дітлашок (В.Поліщук), совбариння /совбаринні/ (І.Кулик), "фабзайча" (І.Муратов).

У межах угруповання НО за внутрішніми інтелектуально-емоційно-фізичними ознаками виділяються ЛСТ НО за інтересами, захопленнями - бібліофлаг/и /М.Зеров), ковелюб (М.Рильський); НО за інтелектуальними здібностями - мисляр (В.Поліщук), недоосвіток /недоосвітки/ (Е.Стріха); НО за схильністю, нахилами до будь-чого - бунтай (П.Тичина), дотепословець (М.Рильський), словоблуда (С.Воскресасенко); НО за ставленням до праці - ледарник, робар/и (О.Влизько), лабударник/и /М.Булатович); НО за інтелектуально-емоційно-фізичним/фізіологічним станом - голодняк/и /В.Бобинський), мученець /мучні/, одпотиї (П.Тичина), кохатель (І.Стебун), спочиванець /спочиванці/ (М.Зеров):

Найактивніше інноваціями поповнювались НО за характерологічними особливостями: безвірник/и /І.Маловічко), двотінник/и /М.Михасевич), літерфарисей (В.Сосюра), натхненець /натхненці/ (П.Тичина), небой /небої/ (Н.Забіла), привітниця (Ю.Льва), продажник (М.Хвильовий).

Множину НО за пасивними ознаками, набутими особов ззовні, формують три угруповання новотворів. Угруповання НО за соціальними станами, властивостями складають такі ЛСТ: 1/ НО за соціально-економічним станом - владноможець (М.Базан), голоколінець (П.Тичина), малоштан/и /І.Калянник); 2/ НО за соціальними станами, пов'язаними зі становищем панування/залежності - лордик/и /П.Голота), соціаль-фашист-володар/и /М.Булатович); 3/ НО за військовими званнями, чинами - кап'н 'капітан' (І.Кулик), рядовик/и

(М.Кічура).

До угрупування НО- носіїв зв'язків, відношень, співвіднесності з ким-/чим-небудь належать новотвори на позначення осіб за родинними стосунками - відрінок /відридки/ (О.Влизько), послідок /послідки/ (М.Зеров); за соціальними зв'язками, контактами - сестрункі 'сестра по духу' (П.Тичина), співноборник/и/ (С.Голованівський); за місцем проживання/перебування - європенка 'європейка' (Є.Стріха), полісник/и/ (П.Дорошко); за належністю до певного селечовища, класу, стану - субжувз/и/ (С.Воскресенко), нео-мішанин (М.Семанюк), непробачар/и/ (П.Фальківський); за віднесеністю до економічних, соціальних, політичних, воєнізованих об'єднань, напрямів, течій, організацій - випітник/и/, малоліфень /малоліфні/ - від "малый ЛП", новогенерет - від "Нова генерація" (Є.Стріха), квезівреволюціонер/и/ (М.Кічура), ком"єн/и/, червоноармії (П.Усенко), жовтників/и/ 'білотварієць' (П.Фальківський).

Новотвори, що позначають осіб за нестабільними, набутими ззовні ознаками, входять до складу угрупування НО- носіїв ситуативних станів: вибранетити (М.Липа), засланник (В.Гадзіньський), мелованець (П.Биликович), цілшаф/и/ (С.Воскресенко).

Узагальнюючо-кваліфікуючі НО /§ 4/ не утворюють такої розгалуженої підсистеми, як індивідуально-характеризуючі. Виділені у таких іменах семи відображають найбільш загальні властивості та якості людини, при цьому референт /конкретна особа з притаманними їй індивідуальними характеристиками/ визначається тільки в контексті висловлювання¹.

Підклас узагальнюючо-кваліфікуючих НО формує загальні та

¹ Белоусова А.С. Имена лиц и их синтаксические свойства // Слово и грамматические законы языка: Имя / Отв. ред. Н.В.Шведова, В.В.Лопатин. - М., 1989. - С.139-140,181.

оцінно-кваліфікуючі імена. До загальних належать НО, які виконують роль родових щодо індивідуально-характеризуючих імен: люде-нятко (О.Влизько), чоловічень (М.Йогансен), смертьячник/и/ 'смертний, тобто людина' (Ю.Щарумський).

Серед оцінно-кваліфікуючих імен виділяються НО з позитивною конотацією в семантиці: Бурелом/и/ (О.Журлива), неймовіра /неймовіри/ (П.Усенко), нестями /нестями/ (М.Зеров); НО з негативною конотацією в семантиці: цвоног/и/ (О.Гаврилюк), червивець /червивці/ (М.Дніпрович), непоплідок /непоплідки/ (В.Бобинський).

Оказіональні іменники зі значенням збірності /§5/ формують окрему групу новотворів, що позначають сукупність осіб як неподільне ціле і виконують одну із специфічних номінативних функцій мовленнєвих одиниць - функцію узагальнення, типізації.

Поняття, виражені збірними іменниками, асоціюються з певною множиною конкретних предметів, тому часом новотворів близькі за значенням до форм множини спільнокорених іменників -НО, з яких формується відповідна сукупність: ненамок - ненамки - намакці (М.Зеров), комсомоль - комсомольці - комсомоль (П.Усенко), ненажера - ненажери - ненажерці (П.Тичина).

Переважна більшість інновацій позначає сукупність осіб за належністю до певного соціального стану, середовища, проварку: непманія (В.Полішук), куркулячина (О.Влизько), москвіянство (О.Журлива), босва (С.Голованівський).

У другому розділі - "Способи okazіональної номінації осіб" - аналізуються структурна і словотвірна специфіка okazіональних НО, описуються словотвірні типи і способи номінації осіб.

Оказіональні НО творяться в основному морфологічним способом за існуючими словотвірними типами - схемами /формулами/ побудови похідних слів, що характеризуються спільністю трьох елементів -

1/ частини мови твірної основи, 2/ семантичного співвідношення між похідними і твірними, 3/ формального співвідношення між похідними і твірними, а саме: спільність способу словотворення, для афіксальних способів - тотожність афікса¹.

Одиничні інновації утворюються за оказіональними словотвірними типами, або моделями. Такі моделі виникають у мовленні і виявляються лише за умови реалізації /втілення/ в конкретному слові - лексичному оказіоналізмові².

При аналізі інновацій визначаються ступені продуктивності словотвірних типів. Основним показником ступеня продуктивності типу вважається те, наскільки він є активним зразком для поповнення нових слів у певному словотвірному ряді³. Згідно з цим у процесі дослідження виділяються продуктивні, малопродуктивні та непродуктивні словотвірні типи, за якими конструюються оказіональні НО.

Аналізовані інновації умовно розподілені на три групи:

1/ НО, утворені суфіксальним та префіксальним способами; 2/ НО, утворені шляхом осново- і словоскладання; 3/ НО, утворені мало- та непродуктивними у сфері оказіонального словотвору 20-30-х років способами, до яких належать префіксально-суфіксальний, семантичний /лексико-семантичний/, контамінація, усичення кінцевих сегментів узуальних слів /утворення апокоп/ та ін.

Найбільш продуктивним різновидом морфологічного способу тво-

¹ Земская Е.А. Современный русский язык: Словообразование.- М.: Просвещение, 1973.- С.182.

² Ханпира Э. Оказиональные элементы в современной речи // Стилистические исследования: На материале русского языка.- М., 1972.- С.271.

³ Ковалик І.І. Вступ: Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову// Словотвір сучасної української літературної мови / Відп. ред. М.А. Ловтосюк.- К., 1979.- С.45.

рення okazіональних НО є афіксальний /§ I/. Аналіз суфіксальних словотвірних типів похідних іменників здійснюється з урахуванням частини мовної належності твірних слів. Осередно виділяються й аналізуються деривати, мотивовані дієсловами, дієприкметниками, іменниками та прикметниками.

Серед словотвірних типів, до яких належать віддієслівні okazіональні НО, найпродуктивнішими є "Д + -ник"¹ /виконник, кельник/, "Д + -тель" /кормитель, кохатель/, "Д + -ч" /вираховувач, стогнач/, "Д + -р" /суслов, завода/ . Словотвірні типи "Д + -ун", "Д + -ець", "Д + -ай", "Д + -ія", "Д + -ень" представлені одиничними інноваціями. Загальні словотвірні значення віддієслівних дериватів - "особа - виконавець дії, названої мотивуючим словом" та "особа - носій процесуальної ознаки".

Віддієприкметникові деривати належать до трьох словотвірних типів: "Дієприкм. + -ець", "Дієприкм. + -ник", "Дієприкм. + -л-о".

Об'єднання відсуобстантвних НО поділяється на дві групи: деривати з новим лексико-семантичним значенням і деривати з модифікаційними /лексико-граматичними/ значеннями.

Аналіз okazіональних іменників зі словотвірним значенням "носій предметної ознаки" дав змогу встановити, що типи "І + -ець" та "І + -ник" є найпродуктивнішими. Малопродуктивними є словотвірні типи "І + -ач" /лірач, вепач/, "І + -ар" /дистар, вістар/, "І + -р" /буржувар, червоноармії/ . Словотвірні типи "І + -ник", "І + -ук", "І + -ок", "І + -щик", "І + -іт", "І + -іст" є непродуктивними.

Значну частину дериватів становлять словотвірні варіанти

¹ Тут і далі Д позначає основу дієслова, Дієприкм. - основу дієприкметника, І - основу іменника, П - основу прикметника, Ч - основу числівника.

узуальних слів. Варіанти, утворюючись від однакових мотивуючих основ, відрізняються між собою синонімічними афіксами: комбайнер - комбайніст, конвоїр, конвойник - конвоєнт, модяк - морепл. Окремі новотвори є словотвірними дублетами узуальних слів /утворюються від різних мотивуючих основ за допомогою однакових афіксів/: месник - помстник. Позначаючи той же денотат, узуальні слова та їхні варіанти і дублети спричиняють множинність номінації, що, у свою чергу, збагачує поетичний лексикон.

Найпродуктивнішими словотвірними типами, до яких належать НО жіночої статі, є "І + -к-а", "І + -ниц-я". Частина новотворів відзначається розмовно-просторічним забарвленням, якого деривати набувають завдяки суфіксам /поетика/ та стилістичному забарвленню твірних основ /нездарниця, недбальниця/.

Оказіональні НО зі значенням суб"єктивної оцінки особливо активно утворюються за допомогою суфіксів -ен-я, -ик /товпня, поєня, офіціантик, сибаритик/. У процесі аналізу матеріалу виділені словотвірні типи "І + -ок", "І + -чук", "І + -чик", "І + -юг-а", "І + -ур-а" та ін. Помічено, що на якість емоційної оцінки денотата і на міру її вияву впливають семантика і стилістичне забарвлення твірної основи, а також наявність пояснюючих слів при інноваціях: бідне дівчинище, лепетунень синок, спецюга аварій.

Оказіональні іменники зі значенням збірності утворюються за продуктивними словотвірними типами "І + -ств-о/-єств-о/-цтв-о" /бюджерство, дрібновласництво/, "І + -ія/-я" /непманія, братов"я/. Непродуктивними словотвірними типами є "І + -ок-а" /дітлоха/, "І + -ин-а" /курквляччина/, "І + -в-а" /босва/.

У межах об"єднання відсубстантивних okazіональних назв найчисленнішими є групи дериватів із загальним словотвірним значен-

ням "носій предметної ознаки" та зі значенням суб"єктивної оцінки.

Серед словотвірних типів, до яких належать відприкметникові деривати, найбільш продуктивними є "П + -ець" /вузьколобешь, червивець/, "П + -ик" /рядовик, потойбічник, продажник, смертельник/. Одиначними інноваціями представлені словотвірні типи "П + -ак", "П + -ок-а", "П + -иц-я", "П + -џ" та ін. Значна частина дериватів, будучи однослівними еквівалентами описових НО, служить для економії мовних засобів, сприяє лаконічності висловлення думки, напр.: "Наказала мені надзвичайниця Написать по замовленню вірш. Напишу погано - для неї ж гірш. Хай не жартує з поетом недобальниця" (В.Еллан-Блакитний).

Префіксальний різновид афіксального способу словотворення відзначається непродуктивністю. У системі імен префікси, на відміну від суфіксів, не виступають основним словотвірним засобом. У поезії 20-30-х років okazіональні НО утворювались за допомогою префіксів та префіксоїдів власне українських та іншомовного походження - не-, спів-, під-, обер-, квазі-, ців-, все-, нео- та ін. Частина префіксальних НО є утвореннями, які відзначаються експресивністю, наявністю позитивної чи негативної конотації в семантиці: обергинець, джеударник, квазіреволюціонер.

Серед okazіональних НО широко представлені інновації, утворені на базі двох слів /§2/. Складні іменники-НО утворюються в результаті основоскладання /композиції основ/, абревіації та внаслідок складання двох оформлених слів або форм слів /НО-жстапозити/.

Аналіз фактичного матеріалу підтверджує, що у сучасній українській літературній мові основоскладання є найпродуктивнішим після афіксації способом словотворення. Характерною особливістю складних слів є наявність у них свого внутрішнього синтаксису,

специфічного порядку розташування і взаємозв'язку елементів. Композитам властивий і зовнішній синтаксис – співвіднесеність з еквівалентними синтаксичними конструкціями¹. Розмежування формальної і семантичної похідності композитів дериваційно пов'язує їх з двома синтаксичними конструкціями – формально – зі словосполученням, семантично – з реченням.

Усі композити належать до похідних, сформованих поєднанням твірних основ слів, які сполучені між собою підрядним зв'язком.

У новотворах-композитах, як і в узуальних складних словах, один із компонентів є опорним, другий – залежним, конкретизуючим значення головного компонента. Морфологічне вираження компонентів буває різним. Серед оказіональних НО з постпозитивним опорним дієслівним компонентом наявна значна кількість іменників, ускладнених суфіксом -єць. Виділяються такі словотвірні типи з цим формантом: "І + -о- + Д-єць" /висолопець, матерогубець, звіздознавець/, "І + -є- + Д-єць" /жиготворець/.

Високою продуктивністю відзначаються словотвірні типи, до яких належать композити з усіченими дієслівними основами: "І + -о- + Д-єць" /духолюб, квітонос, куродяц, шолодар/, "І + -є- + Д-єць" /конелюб, паралюб/, "П + -о- + Д-єць" /дугоїд/.

Переважає більшість композитів з опорним дієслівним компонентом позначає осіб-діячів.

Значна частина інновацій створена на базі синтаксичних конструкцій з опорним іменниковим компонентом. Оказіональні НО, утворені на основі атрибутивної синтагми "П + І", належать до таких словотвірних типів: "П + -о- + І-єць" /голоколінець, малодібець, святобожець/; "П + -о- + І-ник" /білоногожник, чорноблиз-

¹Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1984. – С.3-7.

ник/; "П + -о- + І-ат" /новогенерат/; "П + -о- + І-чин-а" /русодівчина, теплодівчина/; "П + -о- + І-очк-а" /червоношапочка/.

Детальному аналізу підлягають інновації, що належать до непродуктивних словотвірних типів "І + -о- + І-ник", "І + -е- + І-ник", "Ч + -о- + І-ник", "Ч + -о- + І-евк-а", "П + -о- + П-р", "прислівник + -о- + І-р".

Окрему групу утворюють високоекспресивні оказіональні назво-композиції, утворені поєднанням основ слів іншомовного походження за законами словотвірної системи української мови: фітосоціолог, психолог, гіпнограф, гітлероманія, моспьянство та ін.

У поезії 20-30-х років засвідчені оказіональні НО, утворені шляхом абрєвіації. Багатьом абрєвіатурам притаманні коннотативні значення: ком"ю, пнрибалка, совбариння, літербарисей, політшудер. Заслугує уваги той факт, що НО утворювались також від основ абрєвіатур /вапїтник, культармієць/. Це спростовує погляд окремих лінгвістів на складноскорочені слова як на одиниці, що не дають похідних.

Питання про оказіональність іменників-екстапозитів належить до дискусійних. Творче начало у конструюванні НО типу співень-менестрель (В.Тарноградський), бунтівник-загребя (М.Драй-Хмара), напівдівчинка-напівпанна (М.Семенко) виявляється, на перший погляд, лише в тому, що автор утворює мовленнєву одиницю, поєднуючи компоненти, які до нього не поєднувались. Втім, екстапозитам, як і власне оказіональним словам, притаманні номінативна факультативність, індивідуальна приналежність, словотвірна похідність. Урахування перелічених ознак уможливує розгляд НО-екстапозитів як авторських новотворів. До того ж, окремі дослідники кваліфікують складені НО, утворені в результаті поєднання узуальних слів /чи форм слів/, як оказіональні одиниці /В.Л.Карпова, Л.П.Павлен-

ко, І.Т.Принцевський, І.Й.Тараненко, А.Д.Мдіна/.

Поєднання в юкстапозиті двох загалом різних за значенням компонентів закономірно зумовлює різноаспектне тлумачення семантики багатьох складених НО, внаслідок чого виникають об'єктивні труднощі у зарахуванні частини НО до певних ЛСТ. Зважаючи на це, в дисертації юкстапозити аналізуються у межах окремої, самостійної групи оказіональних одиниць.

При визначенні словотворчої структури юкстапозитів як основний прийом застосовується розгортання складених слів у словосполучення. Згідно з цим виділені іменники, у яких компоненти поєднуються за принципом координації: робітник-селянин (В.Чумак), робітник-раїаї (Ю.Дубков), друг-недруг (К.Герасименко).

Частина юкстапозитів утворюється на основі словосполучень з підрядним зв'язком між компонентами, один із яких виконує роль означуваного, другий - означення /прикладки/. Означуваними компонентами активно використовуються такі слова і слововформи: люди-на - люди-птахи (Є.Плужник), люди-звір (П.Тичина); люди - люди-граніт (В.Бобинський), люди-комахи (В.Ельга-Блакитний); дівчина - дівчина-жар-птиця (М.Дубовик); син - дев/и/-син/и/ (П.Усенко); діти - діти-орли (П.Лучанський), шестя-дітки (П.Усенко); пан - пан/и/-псар/и/ (В.Бобинський), пан-україтан (П.Тичина); пар - пар-псар (М.Дубовик), пар/и/-пан/и/ (А.Малишко) та ін.

У дисертації виділяються і детально аналізуються складені НО, у яких означувачі компоненти виражені словами з анімалистичним значенням. Більшість таких НО характеризується наявністю позитивної конотації в семантиці, що експлікується за допомогою компонентів, яким притаманна традиційно закріплена мовною свідомістю позитивна оцінність /голубка, сокіл, орел, зувартлик/.

На появу значної кількості юкстапозитів великий вплив мали

традиції усної народної творчості. Так, частина НО утворена внаслідок редуплікації основ з метою стилізації контексту під народнопоетичне мовлення, нагр.: "– Ой, матінко-мамо, не плач – не ридай, неволею проклято рідний наш край"; "Ой сину-сичочку, ой соколе мій, куди ж ти полинув, куди?" (С.Голованівський).

Окремі НО утворені в результаті поєднання синонімічних слів: батько-отець (В.Басок), дружина-жона (П.Дорошко); внаслідок фонетичного зближення сегментів твірних слів: погони-поганці (П.Бойко), дітки-малолітки (В.Поліщук). Такі екстапозити допомагають авторові у сконденсованій формі виявити власне ставлення до позначуваних осіб, дати їм відповідну оцінку, охарактеризувати за певною ознакою, напр.: "В кожній хаті розтраблені Мушійські ланці; Нема коней – бо забрали Погони-поганці".

Фактичний матеріал свідчить про активний процес творення екстапозитів у поетичному мовленні 20-30-х років.

У дисертаційному дослідженні аналізуються малопродуктивні та непродуктивні способи оказіональної номінації осіб /SS/. Одиначними інноваціями представлені префіксально-суфіксальний різновид морфологічного /афіксального/ способу творення НО /базвірник, звямуреп/.

Неузуральні НО зрідка утворюються в результаті усічення кінцевих сегментів загальноновживаних слів. Так, апокопи "кор", провонок, пролет походять від іменників кореспондент, провокатор, пролетар.

Специфічним способом оказіональної номінації осіб є контамінація – об'єднання в межах одного слова двох твірних основ: педеструнк + сестра → сеструнк, мученик + учень → мучень. Незважаючи на те, що способом контамінації творяться високоекспресивні, образні лексичні одиниці, слів такого типу в поезії 20-30-х років засвідчено небагато. Переважно це не НО, а найменування психічно-

емоційних станів особи, ознак конкретних предметів, пор.: мовчаль (В.Поліщук), любіль (М.Семенко), радостигле /жито/ (Г.Са- ченко).

До малопродуктивних способів оказіональної номінації осіб належить семантичний спосіб, при якому інновації утворюються без участі афіксальних морфем шляхом включення слова до нового лексичного розряду. Наприклад, іменники Бурелом, дмухач, нестяма в контексті вживаються на позначення осіб, вступаючи при цьому в омонімічні відношення з відповідними лексемами - назвами конкретного предмета /бурелом - повалений бурев ліс/, фізичного явища /дмухач - діалектна назва вітру/, емоційно-фізіологічного стану особи /нестяма/. Основним фактором, що впливає на остаточне з'ясування значення семантичних новотворів, є контекст, напр.: "О, що буйніша кров і молоді нестями - Тим більша лагідність, ясніша глибина, Тим скорше, мудросте, приходиш ти з літами" (М.Зеров).

Семантичні інновації виділялись на основі врахування положення про здатність розвитку лексичного значення слова до певної межі. Такою межею є зміна денотата, що свідчить про появу нового слова.

У дисертації детально аналізуються оказіональні НО, утворені шляхом депрефіксації, десуфіксації, параномазії та інших непродуктивних способів номінації осіб.

Проведене дослідження поетичних новотворів - оказіональних НО дало змогу зробити такі висновки.

Словотворчість поетів 20-30-х років ХХ століття перебуває в руслі загальних тенденцій епохи.

Для оказіональної номінації осіб використовувалися різноманітні ознаки денотатів. Найактивніше новотворами поповнювалися назви осіб за професійною діяльністю, постійним родом занять.

конкретними діями, статево-віковими ознаками, характерологічними особливостями, належністю до економічних, соціальних об'єднань, політичних та суспільних організацій, напрямів, течій тощо.

Основними причинами, що спонукали поетів до творення оказіональних НО, були такі: прагнення дати образну назву особі /кореспондент - шкрябонер, генерал - обергіпель/; виявлення власного ставлення до позначуваної особи /"табзайча", лірник-півбог/; пошуки експресивного синоніма до узуального слова /пілот, льотчик - аеро-борець/; необхідність акцентувати увагу читачів на другорядних, проте не менш важливих, на думку автора, ознаках особи /білопогонник, стрункодівчина/; спроби досягти певного стилістичного ефекту /найчастіше - іронічного, сатиричного/; версифікаційні потреби та ін.

Серед оказіональних НО широко представлені інновації з емоційно-оцінним, переважно негативним, компонентом у семантиці. Найсамперед це стосується новотворів суспільно-політичного характеру /буржуаз, квазіреволюціонер, чемберлені/.

Більшість інновацій створено згідно з законами словотворчої системи української мови. Оказіональні НО активно утворювалися за словотвірними типами, продуктивними у сфері усного розмовного мовлення /поети́ха, польщук/.

Значною мірою це зумовлювалося загальною тенденцією до демократизації мови.

Поява новотворів - авторських словотвірних варіантів і дублетів узуальних слів спричиняє множинність номінації. Цей факт свідчить про здатність мови до розширення формальних можливостей вираження певного змісту /лірник - лірач, відкутник - відкушник/.

Збагачення поетичного лексику здійснювалося не лише за рахунок ресурсів української мови, а й завдяки творчому запозиченню поетами іншомовного лексичного матеріалу /бібліофат, музикус/.

Велика кількість оказіональних назв створена за аналогією до слів народнопоетичного лексикону: мил-друг, буй-вітрогон, неп-манія. Це пояснюється постійною увагою авторів до усної народної творчості, свідчить про продовження і розвиток традицій фольклорного оказіонального словотвору.

Поряд зі стилістично доцільними й естетично виправданими інноваціями зафіксовані новотвори, формальна новизна яких позбавлена семантичного підґрунтя /директори, пан-вкраїтан/.

Активність повтів у використанні нових словесно-образних засобів позначення осіб залежить насамперед від творчої індивідуальності авторів, їхнього стилю, шкелити. Особливо плідними /з якісного і кількісного погляду/ були пошуки у сфері оказіональної номінації осіб М.Богдана, В.Богданського, В.Бялана-Блакитного, М.Зерова, В.Поділува, М.Рівчанського, М.Семенка, Е.Стрихи, П.Тичени.

Словотворча практика представників українського літературного відродження 20-30-х років ХХ століття, яка довгий час не знехотила належної об'єктивної оцінки, потребує подальшого вивчення і критичного осмислення.

Основні положення дисертації викладені у таких публікаціях.

1. Способи оказіональної номінації осіб в українській поезії 20-30-х років ХХ століття // Використання спадщини повернутих і забутих діячів науки та культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи. Ч.І. Питання української мови і літератури та методики їх викладання: Тези доповідей республіканської міжвузівської науково-практичної конференції (Ровно, 29-31 травня 1991р.). - Ровно, 1991. - С.28-29.

2. Складні іменники - оказіональні назви осіб (на матеріалі української поезії 20-30-х років ХХ століття) // Використання спадщини повернутих і забутих діячів науки та культури в навчаль-

ному процесі педагогічного вузу та школи. Ч.І. Питання української мови і літератури та методики їх викладання: Тези доповідей республіканської міжвузівської науково-практичної конференції (Ровно, 29-31 травня 1991 р.).- Ровно, 1991.- С.60-61.

3. Окасіональна номінація осіб в українській поезії 20-30-х років і словотворчість П.Тичини // Павло Тичина - поет, педагог, громадянин: Тези доповідей міжвузівської науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження поета. Кн.І.- Умань, 1991.- С.53-55.

4. Окасіональні назви осіб в українській поезії 20-30-х років// Укр. мова і літ. в шк.- 1991.- № 8.- С.79-81.

